

Analysis of Policies and Performance of Sport and Physical Education in the Fifth Development Plan (1973–1977)

Mohsen Parvish¹

Abstract

Purpose: The aim of this paper is to scrutinise the policies, initiatives and performance of the Fifth Development Plan (1973-1977) in the field of sport and physical education, evaluating how far the plan's objectives were realized within the wider context of the Pahlavi state's cultural and social modernization agenda.

Method and Research Design: The approach used in this paper is descriptive-analytical, relying on the documentary evidence of official government records, performance reports, and legislation that have been kept at the National Library and Archives of Iran (SAKMA), backed up by library resources and authoritative historical studies.

Findings and Conclusion: The Fifth Development Plan envisioned ambitious objectives for the development of the sports infrastructure, such as stadiums, sports halls, and swimming pools, along with the institutionalization of a sports culture in schools and wider society. However, archival evidence shows that the actual implementation of these initiatives faced serious structural barriers. The findings reveal a pronounced chasm between the intentions of the plan and its achievements due to the persistence of managerial, economic, and infrastructural problems that had been emphasized by critics like Bahman Abadian, policymaker and the former head of the Planning Department at the Plan Organization in the Pahlavi era. Overambitious targets were based on skyrocketing oil revenues; mismanagement in budget and project prioritization lay at the heart of the failure of the plan. These constraints thus caused the impediment to the complete realization of sport and physical education development as intended, making the era's vision for comprehensive athletic advancement incomplete.

Keywords: Fifth Development Plan, Sport and Physical Education, Cultural Development, Educational Environment, Pahlavi Era (Second Pahlavi Period).

Citation: Parvish, M. (2025). Analysis of Policies and Performance of Sport and Physical Education in the Fifth Development Plan (1973–1977). *Ganjine-ye Asnad*, 35(2), 27-56.

doi: 10.30484/ganj.2025.3276

Research paper

1. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.

Mohsen.parvish@uma.ac.ir

Copyright © 2025, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«137»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier (DOI): 10.30484/ganj.2025.3276

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol: 35, No: 2, Summer 2025 | pp: 27 -56 (30) | Received: 30, Mar. 2025 | Accepted: 18, May. 2025

Historical research

Introduction

Sport and physical education in Iran have been closely associated with state-initiated cultural and political goals since the country's history. In this respect, sport played an important role in the modernization of culture, the formation of the nation, and international prestige, especially under the Pahlavi dynasty. Works about Iranian sport history have been presented, including Khosrozadeh and Azizi on the status of women's sports during the reign of Reza Shah and Bagheri et al. on football within the Pahlavi period, yet most have failed to provide an in-depth critical look at sport policy within the context of one national development plan alone.

This paper fills this lacuna through a detailed, document-based exploration of the Fifth Development Plan, a period generally considered the height of state-driven modernization during Mohammad Reza Shah, facilitated by unparalleled revenues from oil. Unlike previous plans, which had relegated sport to a marginal position, the Fifth Plan gave significant emphasis to physical education, infrastructure development, and mass participation. However, its ambitious rhetoric notwithstanding, implementation faced some very serious structural hindrances, ranging from bureaucratic inefficiency and misappropriation of funds to cultural resistance-particularly regarding women's and rural participation.

Through utilization of archival materials at SAKMA, such as internal reports, planning documents, and parliamentary debates, this research will move beyond celebratory narratives towards a critical evaluation of the gap between policy aspirations and actual outcomes. Contemporary critiques by figures such as Bahman Abadian and Abdolmajid Majidi, who urged the necessity of realistic rather than merely aspirational planning during periods of rapid economic growth, are further integrated. Comparing quantitative targets, such as the construction of stadiums, pools, and rural sports complexes, with realized outputs, the research provides an evidence-based explanation for the limited societal penetration of sport-driven modernization. As a result, the study represents both an innovative intervention in the historiography of Iranian sport and an analytical contribution relevant to the assessment of top-down development models in conditions of accelerated socio-economic transformation.

Materials and Methods

The approach in this research is descriptive-analytical, based on archival and documentary analysis in terms of evaluating the policies, implementation processes, and outcomes of the Fifth Development Plan in the realm of sport and physical education. The two pivotal questions guiding this study are:

What were the quantitative targets and policy frameworks for sport and physical education within the Fifth Development Plan?

What are the structural, economic, and managerial constraints to achieving these goals? The primary data include governmental and institutional documents from SAKMA, supplemented by scholarly sources. These materials are analyzed to piece together the planning logic of the time, understand patterns in implementation, and assess the alignment between what was intended and actually occurred.

Results and Discussion

Archival documents held at SAKMA indicate a significant gap between the plan's targets and actual performance. Appropriation for physical education, scouting, and youth affairs was 10,000 million rials, against which were set targets of three 25,000-seat stadiums, 380 open-air swimming pools, 13 indoor pools, 340 rural sports complexes, and 500 school-based sports centers in densely populated cities. Actual implementation by the end of 1975 varied: the stadiums reached full completion; open-air pools 93 percent (355 of 380); indoor pools only 38 percent (5 of 13); and rural complexes just 27 percent (92 of 340).

Moreover, no information on the number of trained personnel, participating students, or performance measures could be verified, indicating systemic deficiencies in monitoring and evaluation. This placed the High Institute of Physical Education as one of the highest-growing institutions in the country, with its enrollment growing from 350 students in 1972 to 1,050 by 1975, producing 616 graduates during the period. An academic partnership with George Washington University was established, but inconsistent funding combined with administrative shortcomings limited its broader national influence.

The results of rural sports development, managed through Rural Cultural Houses, were very mixed. Of thirteen such houses, twelve had facilities for football and volleyball, yet only one had any bodybuilding facility. Fully 81.6 percent of all rural athletes played football or volleyball, yet 23.5 percent of communities lacked sportswear, 20.6 percent lacked equipment, and 20.6 percent lacked usable sports fields. These figures mirror broader discrepancies in urban/rural resource distribution. Above all, the plan's pervasive reliance on large-scale, visible urban projects—frequently driven by political symbolism—impeded the development of inclusive, community-oriented sports infrastructures.

Conclusion

Analysis of the Fifth Development Plan reveals a fundamental tension within the Pahlavi state's approach to modernization: the prioritization of high-profile, urban-centric projects over sustainable, grassroots development. Whereas stadiums and Olympic-oriented initiatives reached relatively high completion rates, decentralized programs—especially in rural areas—suffered from chronic underfunding, unrealistic planning, and weak oversight. Although the period saw some improvement in higher education and professional training in sport, these achievements had limited impact nationwide because of systemic administrative shortcomings. Important limitations of this study include the reliance on state-generated documents, as well as a general lack of gender-disaggregated data and qualitative feedback from participants themselves. Theoretically, the findings show how rentier-state dynamics can distort development priorities, favoring symbolic projects over functional and equitable outcomes. From a practical perspective, this research underlines how future sport development policies need to focus on the realization of a balanced infrastructure distribution, community consultation, and realistic budgeting, which corresponds to institutional capacity. After all, sustainable sport development requires more than just financial resources; it depends upon cultural integration, administrative coherence, and the cultivation of local participation.

تحلیل سیاست‌ها و عملکرد ورزش و تربیت‌بدنی در برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶ ش)

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیمی

مقاله پژوهشی

محسن پرویش^۱

چکیده:

هدف: بررسی و تحلیل انتقادی سیاست‌ها، اقدامات و عملکرد برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶ ش) در حوزه ورزش و تربیت‌بدنی.

این مقاله به دنبال ارزیابی میزان تحقق اهداف تعیین‌شده برای توسعه ورزش در چارچوب تلاش‌های دولت پهلوی دوم برای نوسازی فرهنگی و اجتماعی است.

روش/رویکرد پژوهش: این تحقیق با رویکردی توصیفی-تحلیلی و بر مبنای اسناد انجام شده است. منابع اصلی پژوهش شامل اسناد دولتی، گزارش‌های عملکرد، و قوانین موجود در آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما) است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و متون معتبر تاریخی تکمیل شده است.

یافته‌ها: برنامه پنجم عمرانی اهداف مهمی برای گسترش زیرساخت‌های ورزشی مثل ورزشگاه‌ها، سالن‌ها و استخرها و نهادینه‌سازی فرهنگ ورزش در محیط‌های آموزشی و جامعه تدوین کرده بود. با این حال اسناد و گزارش‌ها حاکی است که اجرای این برنامه‌ها با چالش‌های ساختاری جدی مواجه شد.

نتایج: نتیجه اصلی تحقیق بیانگر آن است که به دلیل چالش‌های عمیق مدیریتی، اقتصادی و زیرساختی - که منتقدانی مانند بهمن آبدیان سیاست‌مدار و مدیر گروه برنامه‌ریزی سازمان برنامه در دوران پهلوی در زمینه آن هشدار داده بودند - شکاف عمیقی میان اهداف پیش‌بینی‌شده در برنامه پنجم و نتایج واقعی به وجود آمد. بلندپروازی‌های ناشی از افزایش درآمدهای نفتی، همراه با سوءمدیریت در تخصیص بودجه و اولویت‌بندی طرح‌ها از عوامل کلیدی ناکامی این برنامه بود. در نهایت این موانع موجب محقق‌نشدن کامل اهداف برنامه در حوزه ورزش و تربیت‌بدنی شد و چشم‌انداز توسعه فراگیر ورزش در این دوره محقق نشد.

واژگان کلیدی: برنامه پنجم عمرانی؛ ورزش و تربیت‌بدنی؛ توسعه فرهنگی؛ محیط آموزشی؛ دوره پهلوی دوم.

استناد: پرویش، محسن. (۱۴۰۴). تحلیل سیاست‌ها و عملکرد ورزش و تربیت‌بدنی در برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶ ش).

گنجینه اسناد، ۲۵(۲)، ۲۷-۵۶ | doi: ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۵.۳۲۷۶

۱ استادیار گروه تاریخ دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

Mohsen.parvish@uma.ac.i

گنجینه اسناد

۱۳۷

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا(چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا(الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسه برنمود رقمی (DOI): ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۵.۳۲۷۶

نمایه در Google Scholar, Researchgate, SID, ISC و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۳۵، دفتر ۲، تابستان ۱۴۰۴ | صص: ۲۷-۵۶ (۳۰)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۲/۲۸

تحقیقات تاریخی

۱. مقدمه

ورزش و تربیت بدنی در دوران معاصر، نه تنها به عنوان شاخصی از توسعه اجتماعی و سلامت عمومی، بلکه به مثابه ابزاری قدرتمند برای سیاست‌گذاری فرهنگی و تقویت هویت ملی شناخته می‌شود. در دوره پهلوی دوم، به ویژه با جهش درآمدهای نفتی در دهه ۱۳۵۰ حکومت تلاش کرد تا از طریق برنامه‌های عمرانی، فرایند نوسازی را شتاب بخشد. در این میان برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶) به عنوان نقطه اوج این رویکرد، توجه ویژه‌ای به توسعه ورزش داشت. این برنامه، از ساخت چند ورزشگاه، نهادهای نوسازی ورزش در محیط‌های آموزشی از کودکان تا دانشگاه، گسترش زیرساخت‌ها در سطح ملی و محلی، و ترویج فرهنگ فعالیت بدنی در میان عموم مردم فراتر بود.

پیشینه پژوهش

مقاله حاضر به بررسی انتقادی جایگاه و عملکرد ورزش و تربیت بدنی در چارچوب برنامه پنجم عمرانی می‌پردازد. برخلاف بسیاری از پژوهش‌های موجود که به کلیات تاریخ ورزش در ایران پرداخته‌اند، این تحقیق به طور مشخص بر تحلیل یکی از برنامه‌های توسعه متمرکز است و تلاش می‌کند تا با عبور از گزارش‌های رسمی دولتی، تحلیلی واقع‌بینانه از دستاوردها و ناکامی‌ها ارائه دهد. در حالی که پژوهش‌هایی مانند مطالعات خسروزاده و عزیزی درباره ورزش زنان در دوره رضاشاه یا مقاله باقری و همکاران در باب فوتبال در دوره پهلوی دوم، به جنبه‌های خاصی از ورزش پرداخته‌اند، تاکنون تحقیقی جامع و مستقل که به ارزیابی عملکرد برنامه پنجم در حوزه ورزش بپردازد، انجام نشده است. مقاله حاضر تلاش می‌کند تا با تحلیل اسناد رسمی، مقایسه اهداف با نتایج، و بهره‌گیری از تحلیل‌های انتقادی موجود درباره برنامه‌های عمرانی، این خلأ پژوهشی را پر کند و به دو پرسش اساسی پاسخ دهد:

۱. مهم‌ترین سیاست‌ها و اهداف کمی تعیین شده برای توسعه ورزش و تربیت بدنی در برنامه پنجم عمرانی چه بود؟
۲. کدام موانع و چالش‌های ساختاری، اقتصادی و مدیریتی مانع از تحقق کامل این اهداف شد؟

۲. تحلیل جایگاه ورزش در آستانه برنامه عمرانی پنجم: از قانون‌گذاری تا چالش‌های توسعه نامتوازن

برای دستیابی به درکی جامع از جایگاه ورزش در آستانه برنامه عمرانی پنجم، بازخوانی

سیر تاریخی آن از نقطه آغاز قانون‌گذاری تا تحولات ساختاری در بستر برنامه‌های توسعه ملی امری ضروری است. این مسیر که با چالش‌های متعدد مالی، مدیریتی و ساختاری همراه بود، به تدریج زمینه را برای نهادینه‌سازی تربیت‌بدنی در نظام اداری و آموزشی کشور فراهم آورد. نخستین گام رسمی و قانونی برای ادغام ورزش در نظام تعلیم و تربیت کشور را مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۴ شهریور ۱۳۰۶ با تصویب «قانون ورزش اجباری در آموزشگاه‌ها» برداشت. این قانون چهارماده‌ای، وزارت معارف را مکلف می‌کرد تا ورزش را در تمامی مدارس جدید اجباری کنند. براساس این قانون، ورزش می‌بایست در تمام روزهای تحصیلی اجرا می‌شد و زمان‌بندی آن برعهده وزارت معارف قرار می‌گرفت. هم‌چنین مهلتی یک تا سه‌ساله برای اجرای این قانون در سراسر کشور تعیین شد (ساکما، ۱۳۱۶/۵۸۹۷). این مصوبه، نقطه آغازی برای به‌رسمیت‌شناختن جایگاه تربیت‌بدنی در سیاست‌گذاری آموزشی ایران بود. با وجود تصویب قانون متری ورزش اجباری، اجرای مؤثر آن با موانع جدی روبه‌رو بود. کمبود زیرساخت‌های ورزشی، فقدان تجهیزات مناسب و مهم‌تر از همه، نبود معلمان متخصص و کارآموده، اجرای کامل این قانون را ناممکن کرده بود. این چالش‌ها به‌حدی بود که بعدها تبصره‌هایی به قانون افزوده شد که اجرای آن را به تأمین نیروی متخصص و زیرساخت‌های لازم مشروط می‌کرد (تاج و ورزشی، ۱۳۵۱، شماره ۲، صص ۱۴۲-۱۴۴). در واکنش به این نیازها، وزارت فرهنگ در سال ۱۳۱۳ متخصصی آمریکایی به‌نام توماس گیسون را به‌عنوان مدیر فنی تربیت‌بدنی برای تقویت تشکیلات پیشاهنگی و ورزش استخدام کرد (ساکما، ۲۹۷/۳۲۵۶۶). پس از برکناری او در سال ۱۳۱۷، بهاء‌الدین بازارگاد جایگزین او شد و در سال ۱۳۱۸، برگزاری «المپیک داخلی» با هدف ترویج فرهنگ رقابت و ورزش همگانی آغاز شد (ساکما، ۲۹۷/۲۵۷۸۸). در سال ۱۳۲۰، با تأسیس «شورای ورزشی آموزشگاه‌های کشور»، گامی بلند در جهت تخصصی‌سازی و مدیریت ورزش در محیط‌های آموزشی، برداشته شد. این شورا که با هدف هماهنگی با اداره کل تربیت‌بدنی تشکیل شده بود، وظایف محوری و مشخصی را برعهده گرفت. از جمله این وظایف می‌توان به تصویب برنامه سالیانه مسابقات رسمی، برگزاری مسابقات قهرمانی کشور، تهیه و اجرای طرح‌های تربیت آموزگاران و دبیران ورزش، و هم‌چنین تهیه و تصویب آیین‌نامه‌ها و مقررات عمومی ورزشی اشاره کرد (ساکما، ۲۹۷/۴۰۷۶).

با وجود تلاش‌ها برای نهادسازی ورزش در دهه ۱۳۲۰، مدیریت این حوزه با آشفتگی ساختاری و ناهماهنگی‌های عمیق دست‌به‌گریبان بود. این ضعف مدیریتی در سال ۱۳۲۶، زمانی که تداخل وظایف و کشمکش میان اداره کل تربیت‌بدنی و اداره فرهنگ

تهران به لغو کامل مسابقات ورزشی دختران انجامید، به اوج خود رسید. این رویداد نمادی از معضلی بزرگ‌تر بود: وجود چند مرجعیت اداری و فقدان استراتژی واحدی که عملاً اجرای برنامه‌های توسعه‌محور را تضعیف می‌کرد و به‌ویژه به مشارکت گروه‌هایی مانند زنان آسیب می‌زد. این فضای نابه‌سامان داخلی، بستری بود که ورزش ایران در آن خود را برای نخستین حضور رسمی در بزرگ‌ترین آوردگاه ورزشی جهان آماده می‌کرد. (ساکما، ۲۹۷/۵۱۶۱۶). در تقابلی آشکار با این بی‌نظمی داخلی، کاروان ورزشی ایران در المپیک ۱۹۴۸م/۱۳۲۷ش لندن، نخستین حضور رسمی خود را با اعزام ۳۶ ورزشکار تجربه کرد و توانست یک مدال کسب کند. این مدال برنز را جعفر سلماسی در رشته وزنه‌برداری به‌دست آورد؛ محمود نام‌جو به مقام پنجم رسید و تیم ملی کشتی آزاد با کسب یک مقام چهارمی و دو مقام پنجمی، توانایی خود را به‌نمایش گذاشت (سجادی، ۱۳۷۹، صص ۱۸۸-۱۸۹). این موفقیت‌ها که حاصل استعداد و همت فردی ورزشکاران بود امیدها را برای توجه بیشتر دولت به این حوزه افزایش داد؛ ولی این درخشش بین‌المللی نیز نتوانست تغییری فوری در اولویت‌های کلان ملی ایجاد کند. با آغاز اجرای برنامه‌های عمرانی از سال ۱۳۲۷ ورزش زیر سایه سنگین نیازهای مبرم کشور به بازسازی پس‌از جنگ و توسعه زیرساخت‌های بنیادین قرار گرفت. در نتیجه، طی دو برنامه عمرانی نخست که دوره‌های شانزده‌ساله را دربر می‌گرفت، این حوزه از اعتبارات جدی محروم ماند و در برنامه‌ریزی ملی به امری حاشیه‌ای بدل شد. سرمایه‌گذاری‌های محدود این دوره نیز عمدتاً به ساخت چند ورزشگاه محدود در پایتخت و مراکز استان‌ها خلاصه شد و نتوانست زمینه‌ساز توسعه پایدار و همگانی ورزش در سراسر کشور شود.

در بحبوحه اجرای برنامه دوم عمرانی، گام‌های مهمی برای تکمیل ساختار حقوقی و اداری ورزش برداشته شد. در ۲۷ اردیبهشت ۱۳۳۲ لایحه قانونی «تشکیل سازمان تربیت‌بدنی و پیشاهنگی ایران» به تصویب نهایی مجلس رسید. دو سال بعد، در سال ۱۳۳۴، برای اداره کل تربیت‌بدنی اساس‌نامه‌ای در دل وزارت فرهنگ تنظیم و اجرایی شد. براساس ماده ۳ این اساس‌نامه، این اداره کل دارای دفاتر فنی متعددی شامل دفتر آموزش و برنامه‌ها، دفتر مسابقات، دفتر آمار و انتشارات و دفتر راهنمایی و بهداشت شد. دفتر مسابقات و وظایف مشخصی چون تنظیم برنامه مسابقات سالیانه، نظارت بر اجرای آن‌ها، برگزاری مسابقات بین‌المللی دانش‌آموزی و توزیع جوایز را برعهده گرفت (ساکما، ۲۹۷/۴۴۸۷). هم‌زمان با تحولات اجتماعی دهه ۱۳۴۰ و اجرای «انقلاب سفید»، در برنامه‌ریزی‌های دولتی توجه به مسائل فرهنگی و اجتماعی افزایش یافت. در نتیجه، در برنامه سوم عمرانی برای نخستین بار، اعتبارات مشخصی برای تربیت‌بدنی در مدارس و ساخت تأسیسات ورزشی

در نظر گرفته شد. این اقدام تغییر رویکردی مهم نسبت به دو برنامه پیشین بود. با این حال این برنامه نیز در عمل با چالش‌های همیشگی یعنی کمبود بودجه و فقدان سازمان ورزشی کاملاً منسجم و قدرتمندی مواجه بود که مانع از تحقق کامل اهداف آن شد.

برنامه چهارم عمرانی را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ اداری ورزش ایران دانست. مهم‌ترین تحول این دوره تأسیس «سازمان تربیت‌بدنی» به‌عنوان نهاد دولتی مستقلی بود که ورزش را از زیرمجموعه وزارت‌خانه‌ها خارج کرد و جایگاه آن را در ساختار اداری کشور ارتقا بخشید. این برنامه اهداف مشخص‌تری مانند تربیت مربیان ورزشی و گسترش کمی و کیفی مسابقات آموزشی را دنبال می‌کرد (سجادی، ۱۳۹۲). اگرچه این استقلال ساختاری دستاورد بزرگی بود، ولی عملکرد برنامه چهارم نیز به دلیل کمبود مژمن منابع مالی و نیروی انسانی متخصص، هم‌چنان با اهداف ایدئال فاصله داشت. سال ۱۳۴۷ شاهد مجموعه‌ای از اقدامات مهم برای تقویت و تخصصی‌سازی ورزش در نظام آموزشی بود. در تیرماه این سال، سازمان امور اداری و استخدامی کشور با تنظیم لایحه‌ای، جایگاه ورزش اجباری در برنامه درسی مدارس را تثبیت کرد و اجرای آن را برعهده وزارت آموزش و پرورش گذاشت (ساکما، ۱۳۹۹/۲۹۷). در همین راستا، مصطفی امجدی، سرپرست وقت سازمان تربیت‌بدنی، خواستار هماهنگی نزدیک‌تر میان این سازمان و وزارت آموزش و پرورش شد (ساکما، ۱۳۹۷/۹۲۸). هم‌چنین اداره کل تربیت‌بدنی با صدور بخشنامه‌ای، گام‌داری مربیان ورزش به تدریس دروس دیگر را ممنوع اعلام کرد تا از تخصص آن‌ها به‌طور انحصاری در حوزه ورزش استفاده شود (ساکما، ۱۳۹۷/۸۷۴۸). اوج تلاش‌ها برای نظام‌مندسازی ورزش آموزشی، در بهمن‌ماه ۱۳۴۷ با برگزاری «سمینار تربیت‌بدنی مدارس کشور» به‌مدت شش روز در تهران به‌ثمر نشست. این سمینار که با حضور رؤسای ادارات کل استانی و کارشناسان تربیت‌بدنی از سراسر ایران برگزار شد، به‌منابه یک نقشه راه ملی عمل کرد. در این گردهمایی، چارچوب‌های اصلی توسعه ورزش مدارس تعیین و تصمیمات مهمی اتخاذ شد که از آن جمله می‌توان به برگزاری پانزدهمین دوره بازی‌های قهرمانی آموزشگاه‌های کشور و هم‌چنین راه‌اندازی اولین دوره بازی‌های دبستانی کشور در تهران اشاره کرد (ساکما، ۱۳۹۷/۳۰۹۸۹). این سمینار، زمینه را برای رویکردی یکپارچه‌تر و برنامه‌ریزی‌شده‌تر در آستانه برنامه عمرانی پنجم فراهم کرد. در آستانه بازنگری در برنامه پنجم عمرانی، نظام برنامه‌ریزی ایران در میانه برخورد پارادایمی بنیادینی قرار گرفته بود. تکنوکرات‌های سازمان برنامه و بودجه - به‌عنوان حافظان انضباط اقتصادی - با تکیه بر داده‌ها و تحلیل‌های کارشناسی، بر محدودیت‌های ساختاری و ظرفیت کم جذب اقتصاد کشور تأکید داشتند. این گروه در کنفرانس گاجره در اسفند

۱۳۵۲، با صراحتی کم‌سابقه به هیئت دولت هشدار دادند که تزریق ناگهانی و عظیم درآمدهای نفتی، به‌مثابه سبیلی است که روبنای شکننده اقتصاد ایران توان مهار آن را ندارد و جز به تشدید تنگناهای زیربنایی و ایجاد مارپیچ تورمی ویرانگری منجر نخواهد شد. منطبق آن‌ها بر یک اصل استوار بود: توسعه پایدار نیازمند رشد ارگانیک است و جهش‌های ناگهانی، تعادل سیستم را بر هم می‌زند و به‌جای پیشرفت، به آشفتگی و ناکارآمدی دامن می‌زند. این رویکرد محتاطانه و مبتنی بر واقعیت‌های اقتصادی، در کنفرانس رامسر در مرداد ۱۳۵۳، مستقیماً با اراده سیاسی و بلندپروازی‌های شخص اول مملکت به‌چالش کشیده شد. در این نشست که تمام ارکان قدرت کشور در آن حضور داشتند، شاه با قاطعیت دستور داد حجم برنامه دوبرابر شود و عملاً دیدگاه کارشناسی را وتو کرد. واکنش عصبی او به هشدارهای کارشناسان برجسته‌ای چون الکس مژلومیان و تهدید صریح عبدالمجید مجیدی، رئیس وقت سازمان برنامه، در بیان اینکه «در آن سازمان برنامه را گل می‌گیرم»، فراتر از مخالفتی ساده بود؛ این لحظه، نقطه عطفی بود که در آن نهاد تخصص‌گرای برنامه‌ریزی به‌طور کامل تسلیم اراده سیاسی شد. پیامدهای این تصمیم سرنوشت‌ساز، بلافاصله در ساختار دولت نمایان شد. به‌گواه خاطرات دکتر مجیدی، با برداشته‌شدن سد کارشناسی سازمان برنامه، سبیلی از تقاضاهای سرسام‌آور ازسوی وزارت‌خانه‌ها و دستگاه‌های مختلف سرازیر شد. رقمی که در ابتدا برای بخش دولتی حدود ۱۵۶۰ میلیارد ریال پیش‌بینی شده بود، با هجوم تقاضاهایی که به بیش از ۴۸۰۰ میلیارد ریال می‌رسید، به رؤیایی غیرقابل تصور بدل شد (پروژه تاریخ شفاهی ایران، ج ۱۶، ۱۹۸۷، مصاحبه هفتم با عبدالمجید مجیدی). این جهش سه‌برابری در مطالبات، نشان‌دهنده فروپاشی کامل فرهنگ صرفه‌جویی و اولویت‌بندی بود و برنامه پنجم را از سندی راهبردی برای توسعه متوازن، به فهرستی از پروژه‌های بلندپروازانه و نامنسجم تبدیل کرد که نه تنها با ظرفیت‌های اجرایی کشور همخوانی نداشت، بلکه خود به عامل اصلی ایجاد همان بحران‌های تورمی و ناکارآمدی ساختاری‌ای بدل شد که متخصصان پیش‌بینی کرده بودند. در این کنفرانس، حجم اعتبارات برنامه برای سال‌های باقی‌مانده تقریباً دوبرابر شد؛ تصمیمی که به توسعه نامتوازن در بخش‌های مختلف و اولویت‌بخشی به پروژه‌های پرهزینه و نمادین به‌جای توسعه زیربنایی و پایدار منجر شد (آبراهامیان، ۱۳۸۴، ص ۲۱۳). در چنین بستری، ورزش از دو جنبه متأثر شد. از یک‌سو، به‌عنوان ابزاری برای نمایش مدرنیزاسیون و پیشرفت کشور در عرصه بین‌المللی مورد توجه قرار گرفت. حکومت پهلوی دوم، گسترش ورزش‌های غربی مانند فوتبال را در راستای استراتژی کلان خود برای مدرن‌سازی و غربی‌سازی جامعه ایران می‌دید و از آن به‌عنوان فرصتی برای نمایش قدرت و ترویج سبک زندگی

نوبین بهره می‌برد (فوزی، ۱۳۸۸، ص ۱۷۶). این رویکرد تا پایان حکومت پهلوی حاکم بود و ورزش به ابزاری در خدمت دیپلماسی فرهنگی و سیاسی تبدیل شد. از سوی دیگر، همین رویکرد مدرن‌سازی از بالا به پایین، با مقاومت‌هایی در بدنه جامعه سنتی ایران مواجه شد. یکی از دلایل ناکامی نسبی برنامه‌های تربیت‌بدنی، مقاومت بخشی از جامعه در برابر این تغییرات فرهنگی بود. این مقاومت به‌ویژه در حوزه ورزش زنان نمود پیدا می‌کرد. تلاش برای عمومی کردن ورزش بانوان که از دوره رضاشاه آغاز شده بود، همواره با موانعی همچون درک نادرست جامعه و حتی خود زنان از ورزش روبه‌رو بود و اغلب به‌عنوان امری خلاف عرف تلقی می‌شد (اطلاعات، س ۱۵، ش ۴۵۳۵، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۲۰، ص ۱). این تقابل فرهنگی میان سیاست‌های دولت و باورهای بخشی از مردم، مانع از تحقق کامل اهداف توسعه فراگیر ورزش، به‌ویژه در میان زنان و در مناطق غیرشهری می‌شد و نشان‌دهنده شکاف میان برنامه‌ریزی‌های کلان و واقعیت‌های اجتماعی کشور بود.

۳. اهداف، اعتبارات و عملکرد برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶) در حوزه ورزش و تربیت‌بدنی

برنامه پنجم عمرانی که در سال ۱۳۵۲ به تصویب مجالس سنا و شورای ملی رسید، در ابتدا به‌عنوان یکی از جامع‌ترین و منضبط‌ترین برنامه‌های توسعه در دوران پهلوی دوم شناخته می‌شد. این برنامه با اهداف کلانی همچون ارتقاء سطح دانش، فرهنگ، بهداشت و رفاه عمومی، توزیع عادلانه‌تر درآمد ملی، حفظ رشد اقتصادی پایدار، تضمین اشتغال مولد و حفاظت از محیط‌زیست طراحی شد (ساکما، ۲۲۰/۷۸۰۰). برای تحقق این اهداف، بر اصولی چون انضباط برنامه‌ای، و صرفه‌جویی و مقابله با تجمل‌گرایی تأکید شده بود و سقف اعتبارات آن بر مبنای ظرفیت‌های واقعی اقتصاد کشور تنظیم شده بود. با این حال، این چارچوب منطقی با جهش ناگهانی و چهاربرابری قیمت نفت در اواخر سال ۱۳۵۲، به‌کلی دگرگون شد. در کنفرانس بازنگری برنامه در رامسر (مرداد ۱۳۵۳)، با وجود هشدارهای جدی و مستدل تکنوکرات‌ها و کارشناسان ارشد سازمان برنامه و بودجه به ریاست عبدالمجید مجیدی - که پیامدهای ویرانگر تزریق بی‌رویه درآمدهای نفتی به اقتصاد را پیش‌بینی می‌کردند - تصمیم سیاسی بر نظر کارشناسی غلبه یافت. این کارشناسان هشدار دادند که اقتصاد ایران فاقد ظرفیت جذب چنین حجمی از نقدینگی است و این امر به‌ناچار به تورم لگام‌گسیخته، ایجاد تنگناهای شدید زیربنایی (در بندرها، حمل‌ونقل، و تأمین مصالح) و برهم خوردن توازن بخش‌های مختلف اقتصادی منجر خواهد شد. علی‌نقی عالی‌خانی - وزیر اسبق اقتصاد که در

آن مقطع رئیس دانشگاه تهران بود- در خاطرات خود به تشریح فضای آن جلسات و مخالفت صریح کارشناسان با افزایش غیرمنطقی بودجه پرداخته‌است (عالی‌خانی، ۱۳۸۴). درنهایت، با اصرار شاه، حجم اعتبارات برنامه برای سال‌های باقی‌مانده تقریباً دوبرابر شد و اصول اولیه برنامه یعنی انضباط مالی و توسعه متوازن، عملاً کنار گذاشته شد (آبراهامیان، ۱۳۸۴، ص ۲۱۴). در نتیجه این تصمیم، برنامه در مسیر اجرا دقیقاً با همان چالش‌های پیش‌بینی شده در کنفرانس رامسر مواجه شد: کاهش درآمدهای نفتی در سال‌های بعد، تنگناهای فلج‌کننده زیربنایی، کمبود نیروی انسانی متخصص و تورم شدید، تحقق اهداف سرمایه‌گذاری را با موانع جدی روبه‌رو کرد. گزارش‌های رسمی خود سازمان برنامه نیز این شکست را تأیید می‌کند؛ چنانکه در سه سال ابتدایی برنامه، تنها ۳۵ درصد از سرمایه‌گذاری ثابت پیش‌بینی شده محقق شد؛ در حالی که هزینه‌های جاری دولت به دلیل اجرای برنامه‌های رفاهی شتاب‌زده و افزایش حقوق، به حدود ۶۳ درصد از کل اعتبارات پیش‌بینی شده برای تمام دوره پنج‌ساله افزایش یافت. این نبود توازن مالی، منابع لازم برای توسعه زیرساخت‌های اساسی، از جمله در بخش ورزش و تربیت‌بدنی را به شدت محدود کرد و بسیاری از پروژه‌های عمرانی نیمه‌کاره رها شد (ساکما، ۲۲۰/۸۸۱۱).

برنامه پنجم در حوزه تربیت‌بدنی و امور جوانان اهداف کمی مشخصی را ترسیم کرده بود؛ ولی ارزیابی عملکرد آن تا پایان سال ۱۳۵۴ تصویر متناقضی از موفقیت‌ها و کاستی‌ها را به‌نمایش می‌گذارد. در بخش پروژه‌های بزرگ و نمادین مانند ساخت استادیوم‌های ۲۵ هزار نفری، عملکرد ۱۰۰ درصدی به‌ثبت رسید و احداث استخرهای روباز نیز با تحقق ۹۳ درصدی، موفقیت‌آمیز تلقی شد؛ ولی در مقابل، پروژه‌هایی که نیازمند توزیع گسترده‌تر منابع و مدیریت محلی بودند، با شکست‌های چشمگیری مواجه شدند؛ به‌طوری‌که پیشرفت ساخت استخرهای سرپوشیده تنها ۳۸ درصد و مجتمع‌های ورزشی کوچک در شهرستان‌ها فقط ۲۷ درصد از اهداف تعیین‌شده را محقق کردند (ساکما، ۲۲۰/۲۰۷۴۰). این شکاف عملکردی، نشان‌دهنده ضعفی ساختاری در نظام برنامه‌ریزی بود که بر پروژه‌های کلان و متمرکز تأکید داشت، ولی در اجرای طرح‌های خرد و پراکنده در سطح کشور، با مشکلات جدی مواجه بود. علاوه‌براین، نبود آمار دقیق در بخش‌های کلیدی مانند آموزش کادر فنی و میزان استفاده دانش‌آموزان از امکانات، ارزیابی جامع و دقیق برنامه را دشوار می‌کرد و گواهی بر ضعف در نظام نظارت و پایش بود.

جدول ۱

اعتبارات فصل ششم برنامه پنجم
عمرانی (تربیت بدنی، پیشاهنگی، و
امور جوانان)
(ساکما، ۲۲۰/۲۰۷۴۰)

کد برنامه	عنوان برنامه	اعتبار (به میلیون ریال)
۳۰۶۰۱۰۰۰	برنامه تربیت بدنی	۸۵۰۰
۳۰۶۰۲۰۰۰	برنامه پیشاهنگی	۶۱۰
۳۰۶۰۶۰۰۰	برنامه امور جوانان	۸۹۰
—	جمع کل	۱۰۰۰۰

برنامه پنجم توسعه کشور (۱۳۵۲-۱۳۵۶) در حوزه تربیت بدنی و امور جوانان، با اهدافی بلندپروازانه آغاز شد، ولی نتایج آن تا پایان سال ۱۳۵۴ ترکیبی از موفقیت‌ها و کاستی‌ها بود. در بخش زیرساخت‌های ورزشی، پروژه ساخت استادیوم‌های ۲۵ هزار نفری با تحقق ۱۰۰ درصدی به هدف خود رسید و استخرهای روباز نیز با احداث ۳۵۵ واحد از ۳۸۰ مورد (۹۳ درصد) عملکردی قابل قبول داشتند. باین حال، استخرهای سرپوشیده تنها ۲۸ درصد و مجتمع‌های ورزشی شهرستانی ۲۷ درصد از اهداف تعیین شده را محقق کردند که نشان‌دهنده مشکلات مالی، کمبود نیروی متخصص و ضعف مدیریتی بود. یکی از چالش‌های اصلی در ارزیابی این برنامه، نبود داده‌های دقیق در برخی بخش‌های کلیدی بود. پروژه‌هایی مانند آموزش کادر فنی ورزشی و میزان استفاده دانش‌آموزان از امکانات ورزشی آمار روشنی نداشتند؛ که این، ارزیابی دقیق را دشوار می‌کرد. علاوه بر این، برخی طرح‌ها مانند مجموعه‌های ورزشی تمرینی و مدارس شهری بدون هیچ گزارش عملکردی رها شدند؛ که نشان‌دهنده ضعف در نظارت و پیگیری اجرای برنامه بود. در مجموع، برنامه پنجم توسعه در حوزه تربیت بدنی و جوانان دستاوردهایی داشت، ولی نارسایی‌های اجرایی و کمبود منابع مانع از تحقق کامل اهداف آن شد. جدول زیر اهداف کمی برنامه عمرانی پنجم در زمینه تربیت بدنی را نشان می‌دهد:

ورزش و تربیت بدنی	واحد	تعداد در آغاز برنامه	عملکرد تا پایان سال ۱۳۵۴	پیشرفت هدف در سه سال اول برنامه به درصد	تعداد در پایان برنامه
استادیوم ۲۵ هزار نفری	استادیوم	۱	۳	۱۰۰	۳
مجموعه ورزشی تمرینی	مجموعه ورزشی	---	-----	---	۲۰
استخر سرپوشیده	استخر	۱	۵	۳۳	۱۳
استخر شنای روباز	استخر	۳۳۰	۲۵۵	۵۰	۲۸۰
مجتمع ورزشی کوچک در شهرستان‌ها و مراکز بخش‌ها	مجتمع ورزشی کوچک	---	۹۲	۲۷	۳۴۰

جدول ۲

اهداف کمی برنامه پنجم عمرانی در
حوزه تربیت بدنی
(ساکما، ۲۲۰/۲۰۷۴۰)

تعداد در پایان برنامه	پیشرفت هدف در سه سال اول برنامه به درصد	عملکرد تا پایان سال ۱۳۵۴	تعداد در آغاز برنامه	واحد	ورزش و تربیت بدنی
۱۰۰۰	-----	آمار نیست	----	نفر	آموزش کادر فنی ورزشی در مدرسه عالی ورزش
۵۰۰	---	آمار نیست	----	مجموعه ورزشی	مجموعه ورزشی مدارس شهری
۱۲۵۰	-----	آمار نیست	----	هزار نفر دانش آموز	تعداد دانش آموزانی که از این مجموعه استفاده خواهند کرد

ادامه جدول ۲

اهداف کمی برنامه پنجم عمرانی در حوزه تربیت بدنی (ساکنان، ۲۲۰/۲۰۷۴۰)

۴. تحلیل عملکرد برنامه پنجم در حوزه ورزش و تربیت بدنی

در چارچوب برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۱۳۵۶ شمسی)، ورزش و تربیت بدنی به عنوان یکی از حوزه‌های کلیدی توسعه فرهنگی و اجتماعی مطرح شد. دولت پهلوی دوم در این برنامه، ضمن تأکید بر نقش ورزش در افزایش سطح رفاه عمومی، سلامت جسمی و روحیه ملی جامعه، اقداماتی جامع در زمینه گسترش زیرساخت‌های ورزشی و افزایش مشارکت عمومی در فعالیت‌های بدنی انجام داد. این برنامه‌ها با هدف ارتقای سطح فعالیت‌های ورزشی و فراهم کردن زیرساخت‌های لازم برای گروه‌های سنی مختلف، به ویژه کودکان و دانش‌آموزان طراحی شده بودند.

۴.۱. ورزش و بازی‌های کودکان کدستانی

برنامه‌ریزان دوره پنجم عمرانی، اهمیت ورزش در دوران کودکی به عنوان مرحله‌ای حیاتی در رشد کودکان را تشخیص دادند و اقداماتی را در این زمینه برنامه‌ریزی کردند:

الف- توسعه تأسیسات ورزشی برای کودکان: از جمله اهداف تعیین شده در برنامه پنجم، ایجاد ۲۵ محوطه بازی برای کودکان ۳ تا ۶ ساله در پارک‌های شهرهای بزرگ بود. این محوطه‌ها به عنوان فضایی امن و مناسب برای فعالیت‌های بدنی و بازی‌های گروهی طراحی شده بودند تا به فرهنگ‌سازی اولیه ورزشی کودکان کمک کنند.

ب- ایجاد مجموعه‌های ورزشی در مدارس شهری: برنامه‌ای شامل تأسیس ۵۰۰ مجتمع ورزشی در مدارس مناطق پرجمعیت شهری نیز در دستور کار قرار گرفت. این اقدام با هدف افزایش دسترسی دانش‌آموزان به فعالیت‌های بدنی منظم و تقویت بنیه ورزشی نسل جوان انجام شد.

ج- احداث سالن‌های ورزشی سرپوشیده برای مؤسسات آموزش عالی: در این برنامه، ساختمان ۵ سالن ورزشی سرپوشیده برای استفاده در دانش‌سرای عالی و مؤسسات آموزش عالی در نظر گرفته شده بود. این سالن‌ها به‌منزله مرکزی برای تعلیم و تمرین ورزشی دانشجویان و مربیان متخصص عمل می‌کردند.

د- ایجاد مجموعه‌های ورزشی برای دانشگاه‌های تهران و مشهد: برنامه‌ریزان این دوره به این باور رسیده بودند که دانشگاه‌ها باید به‌عنوان مراکز آموزش تربیت‌بدنی و پرورش ورزشکاران عمل کنند. بدین منظور، مجموعه‌هایی ورزشی ویژه دانشگاه‌ها برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری شدند.

با این حال، تحلیل وضعیت اجرایی این برنامه‌ها نشان می‌دهد که درصد پیشرفت این اقدامات تا پایان سال ۱۳۵۴ بسیار ناچیز بوده است. براساس گزارش‌های موجود، بیشترین مشکلات ناشی از تخصیص نیافتن منابع مالی کافی و ضعف مدیریتی بوده است. این امر به ناکارآمدی در اجرای اهداف ورزشی برنامه عمرانی و افزایش انتقادات به روند توسعه ورزشی در این دوره منجر شد (ساکما، ۲۲۰/۸۸۱۱).

در چارچوب برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۱۳۵۶ شمسی)، یکی از اولویت‌های اصلی دولت پهلوی دوم، توسعه زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی برای حمایت از کودکان و خانواده‌ها بود. در این راستا، برنامه‌ریزان به تجهیز بیش از یک‌هزار مهدکودک، کودکان، پارک کودک و مرکز نگهداری کودکان با وسایل بازی، ورزش و تفریح اقدام کردند. این اقدامات با هدف ارتقای کیفیت محیط رشد کودکان و فراهم کردن شرایط بهتر برای توسعه جسمی، ذهنی و اجتماعی آنان طراحی شده بود. براساس برنامه‌ریزی‌های انجام‌شده در دوره پنجم عمرانی، سازمان زنان ایران موظف شد که در مراکز رفاه خانواده در سراسر کشور، ۱۵۰ مهدکودک جدید ایجاد کند. این مهدکودک‌ها با هدف حمایت از مادران شاغل فاقد امکانات لازم برای نگهداری از کودکان ۳ تا ۶ ساله تشکیل شدند. این مراکز نه تنها وظیفه نگهداری از کودکان را برعهده داشتند، بلکه قرار بود آموزش‌های اولیه و خدمات بهداشتی-پرورشی را نیز فراهم کنند. هدف اصلی، ایجاد محیطی امن، آموزنده و بهداشتی برای پرورش کودکان بود. تعداد کودکان پیش‌بینی شده در این برنامه بالغ بر ۲۲۰۵۰۰ نفر بود (ساکما، ۲۲۰/۱۹۷۲۷).

برنامه عمرانی پنجم ضمن تأکید بر نقش زنان در توسعه اقتصادی، اقداماتی را برای تسهیل شرکت مادران در بازار کار نیز در نظر گرفت. سازمان زنان ایران متعهد شد که در هر مرکز رفاه خانواده، خدمات نگهداری از کودکان ۳ تا ۶ ساله را فراهم کند. این خدمات شامل: نگهداری از کودکان، آموزش‌های اولیه، مراقبت‌های بهداشتی و روانی بود که موجب افزایش آرامش خاطر مادران و تسهیل مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی شد.

یکی از اقدامات مهم در این حوزه، تشکیل مهدکودک‌هایی در مناطق کارگری بود که توسط سازمان زنان ایران انجام شد. این مهدکودک‌ها در نزدیکی کارخانه‌جات و مراکز رفاه خانواده احداث شدند تا خدمات نگهداری از کودکان را به زنان کارگر ارائه دهند. این اقدام، علاوه بر افزایش رفاه خانواده‌ها و بهبود شرایط کاری زنان شاغل، به تحصیل فعالیت‌های تربیتی و ورزشی برای کودکان نیز کمک کرد. اصلاح قانون کار در این زمینه هم اتفافی مهم محسوب می‌شد. براساس این اصلاح، کارخانه‌ها موظف شدند به زنان شاغل پس از هر سه ساعت کار، نیم ساعت فرصت دهند تا کودک خود را شیر دهند. هم‌چنین، کارخانه‌هایی که بیش از ده زن شاغل با کودک خردسال داشتند، باید مهدکودک داخلی تأسیس می‌کردند. این تغییرات قانونی زمینه را برای توسعه ساختارهای نگهداری از کودکان در بخش‌های دولتی و خصوصی فراهم کرد و به بهبود وضعیت شرایط کاری و خانوادگی زنان شاغل کمک کرد (افخمی، ۱۳۸۲).

جدول ۳، تعداد کودکان تحت پوشش مهدکودک‌ها در استان‌ها و شهر تهران در سال‌های مختلف را نشان می‌دهد:

سال	۱۳۵۳	۱۳۵۴	۱۳۵۵	نیمه اول ۱۳۵۶
تعداد کودکان حاضر در مهدکودک	۵۰۰۷	۹۷۰۲	۸۶۸	۵۱۹۸

جدول ۳

تعداد کودکان تحت پوشش مهدکودک‌ها در استان‌ها و شهر تهران در سال‌های مختلف (ساکما، ۱۹۷۳/۲۰۲۲)

محمدرضا شاه در کتاب پاسخ به تاریخ به یکی از دستاوردهای مهم دوران سلطنت خود اشاره می‌کند: افزایش چشمگیر تعداد دانش‌آموزان در کودکستان‌ها. او آمار این افزایش پانزده‌ساله را بیش از ۱۳۵۰ درصد بیان می‌کند. محمدرضا شاه در ادامه به پیش‌بینی‌های خود درباره آینده آموزشی کشور اشاره می‌کند. او بیان می‌کند که در پایان برنامه ششم، تعداد نوآموزان و دانش‌آموزان به ۱۳۶۷۳۰۰۰ نفر خواهد رسید، که این رقم ۴۰ درصد بیشتر از تعداد پیش‌بینی شده در برنامه پنجم است (پهلوی، ۱۳۷۲، ص ۲۱۷).

۴.۲. ورزش دانش‌آموزان و دانشجویان

یکی از محورهای اصلی برنامه پنجم عمرانی، تربیت بدنی و گسترش فعالیت‌های ورزشی در مدارس و دانشگاه‌ها بود. در این دوره، توجه به ورزش دانش‌آموزان و دانشجویان به عنوان عاملی مؤثر در تشکیل هویت ملی، افزایش روحیه گروهی، و ارتقای بنیه بدنی نخبه‌های آینده کشور، از اولویت‌های قابل توجه سیاست‌گذاران بود. بدین منظور، برنامه‌ریزان دولتی ضمن طراحی اقداماتی برای گسترش زیرساخت‌های ورزشی، به تقویت نظام آموزشی ورزش نیز پرداختند. این رویکرد هدف داشت تا ورزش را از فعالیتی اختیاری به عنصری ضروری در

نظام آموزشی تبدیل کند. در همین راستا، در سال تحصیلی ۱۳۵۱-۱۳۵۲ شمسی، اداره کل تربیت‌بدنی و ورزش وزارت آموزش و پرورش، برنامه‌های عملیاتی خاصی را برای بهبود اجرای مؤثرتر تربیت‌بدنی در مدارس تصویب کرد. این اقدامات، ضمن هدفمند کردن فعالیت‌های ورزشی در محیط آموزشی، قصد داشت کیفیت آموزش ورزشی را افزایش دهد و دسترسی عادلانه تمامی دانش‌آموزان به فرصت‌های ورزشی را تضمین کند. مهم‌ترین وظایف و تعهدات اداره کل در این زمینه عبارت بودند از:

۱. **تنظیم برنامه ورزش کلاس‌ها و مدارس:** برنامه‌های ورزشی باید با توجه به زمان و فصل به‌گونه‌ای تنظیم می‌شدند که از میدان‌ها و سالن‌های ورزشی به‌طور کامل استفاده شود. این امر به دانش‌آموزان این امکان را می‌داد که در محیطی مناسب و با امکاناتی کافی به فعالیت‌های ورزشی بپردازند.

۲. **نظارت و مراقبت بر آموزش ورزش:** نظارت دقیق ضروری بود تا تمامی دانش‌آموزان در ساعات مشخص به تعلیم و تربیت‌بدنی دسترسی داشته باشند. این اقدام به تضمین کیفیت آموزش و فراهم کردن فرصت‌های برابر برای همه دانش‌آموزان کمک می‌کرد.

۳. **دقت در تنظیم برنامه کار مربیان ورزش:** در تنظیم برنامه کار روزانه و هفتگی مربیان، دقت لازم باید انجام می‌شد تا از نظر زمان، فرصت کافی برای فعالیت و نتیجه‌گیری فراهم شود. این امر به مربیان امکان می‌داد تا به‌طور مؤثرتر و با کیفیت بیشتر به آموزش دانش‌آموزان بپردازند.

۴. **استفاده از کلوپ‌های ورزشی:** اداره کل آموزش و پرورش بر استفاده کامل از کلوپ‌های ورزشی با تنظیم برنامه صحیح مطابق با آیین‌نامه‌های مربوط تأکید داشت. این اقدام به دانش‌آموزان امکان می‌داد که در محیط‌های ورزشی غیرمدرسه‌ای نیز به فعالیت‌های ورزشی بپردازند و تجربه‌های متنوع‌تری کسب کنند (ساکما، ۲۹۷/۲۹۷). در مهرماه ۱۳۵۱ شمسی، مدرسه عالی ورزش با هدف تربیت معلمان و مربیان متخصص ورزشی تأسیس شد. این مؤسسه آموزشی دوره‌های تحصیلی چهارساله ارائه می‌داد و دانشجویان پس از فارغ‌التحصیلی، گواهی‌نامه لیسانس تربیت‌بدنی دریافت می‌کردند. جدول ۴، تعداد دانشجویان مشغول به تحصیل در مدرسه عالی ورزش در سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۴ شمسی را نشان می‌دهد:

جدول ۴

تعداد کودکان تحت پوشش
مهدکودک‌ها در استان‌ها و شهر تهران
در سال‌های مختلف
(ساکما، ۱۹۱۷۷/۲۲۰)

سال تحصیلی	۱۳۵۲-۱۳۵۳	۱۳۵۳-۱۳۵۴	۱۳۵۴-۱۳۵۳
تعداد دانشجویان	۳۵۰ نفر	۷۰۰ نفر	۱۰۵۰ نفر

این افزایش تدریجی در تعداد دانشجویان، نشان‌دهنده رشد تقاضا برای تحصیل در رشته‌های مختلف ورزشی و افزایش اهمیت ورزش در نظام آموزشی بود. با این حال، هم‌چنان کمبود معلمان متخصص ورزش در مقاطع مختلف آموزشی یکی از چالش‌های اصلی در اجرای مؤثر برنامه‌های تربیت‌بدنی در مدارس محسوب می‌شد.

در دوران برنامه عمرانی پنجم، برنامه‌های ورزشی متعددی برای دانش‌آموزان و دانشجویان طراحی شد که شامل ایجاد ۵۰۰ مجموعه ورزشی در مدارس مناطق پرجمعیت شهری، تأسیس ۵ سالن ورزشی سرپوشیده برای رشته تربیت‌بدنی دانش‌سرای عالی و مدارس عالی، و ایجاد مجموعه ورزشی برای دانشگاه‌های تهران و مشهد بود. دانشکده تربیت‌بدنی و علوم ورزشی در مهرماه ۱۳۵۱ با پذیرش ۳۵۰ دانشجو در محل امجدیه آغاز به کار کرد که داوطلبان از میان دیپلمه‌های کامل دبیرستانی انتخاب می‌شدند. این دانشکده در مهرماه ۱۳۵۴ به مجموعه ورزشی آریامهر منتقل شد. این دانشکده در ابتدای برنامه پنجم، ۱۳ دانشجوی دوره لیسانس و ۲۵۰ دانشجوی فوق‌دیپلم داشت و تا پایان برنامه پنجم جمعاً ۶۱۶ نفر در دو سطح لیسانس و فوق‌دیپلم از این دانشکده فارغ‌التحصیل شدند. هم‌چنین، ساختمان سه بلوک خوابگاه با ظرفیت ۹۰۰ نفر قرار بود از مهرماه ۱۳۵۷ به بهره‌برداری برسد (ساکما، ۱۳۹۰/۲۲۰).

در دوره پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶ش)، مدرسه عالی ورزش به‌عنوان یکی از نهادهای کلیدی در توسعه نظام تربیت‌بدنی و ورزشی ایران، راهبردهای فراگیری برای تقویت زیربنای آموزشی و مدیریتی خود در پیش گرفت. این مؤسسه ضمن سعی در تربیت نیروی متخصص ورزشی، به برقراری مبادلات فرهنگی و دانشجویی با دانشگاه‌های معتبر جهانی اقدام کرد. این روابط شامل همکاری با دانشگاه جورج واشنگتن در ایالات متحده آمریکا و دانشکده ورزشی شهر کلن در آلمان بود. در سال‌های ۱۳۵۳-۱۳۵۴ شمسی، مدرسه عالی ورزش ۱۰ نفر از برترین دانشجویان خود را با هدف اخذ مدارک تحصیلی بالاتر (دکتری) به ایالات متحده اعزام کرد. هم‌چنین، قراردادی فرهنگی-آموزشی با دانشگاه جورج واشنگتن منعقد شد که هدف آن توسعه ظرفیت‌های آموزشی و تحقیقاتی مدرسه عالی ورزش تهران بود. این قرارداد شامل تهیه منابع آموزشی چون فهرست‌های میکروفیلم، سفارش کتاب‌های تخصصی، و مبادله استاد بین دو مرکز آموزشی بود. با وجود ملاحظات مالی و مخالفت‌های اولیه سازمان برنامه‌بودجه، قرارداد مذکور پس از مذاکرات گسترده و اصلاحات لازم، برای مدت یک سال تصویب و اجرا شد (ساکما، ۱۳۹۰/۲۲۰). این همکاری، ضمن تسهیل دسترسی به تجربیات بین‌المللی در حوزه تربیت‌بدنی و مدیریت ورزشی، فرصتی را برای تحسین وضعیت آموزش ورزش در ایران فراهم کرد.

وظیفه اصلی مدرسه عالی ورزش، تربیت معلمان متخصص تربیت‌بدنی برای وزارت آموزش و پرورش بود؛ زیرا کمبود معلم ورزش در مدارس یکی از چالش‌های عمده در اجرای برنامه‌های ورزشی در این دوره محسوب می‌شد. بدین منظور، مدرسه این دانشجویان را به خدمت در وزارت آموزش و پرورش پس از فارغ‌التحصیلی ملزم می‌کرد تا حداقل سطح معینی از پوشش نیروی انسانی در مدارس فراهم شود. با این حال، اجرای طرح‌های توسعه‌ای و همکاری‌های بین‌المللی با مشکلات متعددی همراه بود. نبود تعهد مالی کافی، ضعف مدیریتی و ناهماهنگی در انتخاب و استخدام کادر فنی و تربیت‌کننده، مدرسه عالی ورزش را در وضعیت بلا تکلیفی ساختاری و عملیاتی قرار داد. این مسائل، ضمن کاهش کیفیت آموزش، باعث تأخیر در تحقق اهداف سیاست‌های عمومی ورزشی در سطح کشور نیز شد. در سال ۱۳۵۵ شمسی، تداوم همکاری با دانشگاه جورج واشنگتن به انعقاد قراردادی دیگر منجر شد که در آن دکتر جس. ل. برین به‌عنوان رئیس مرکز همکاری‌های فرهنگی و دکتر رادنی تیلمن به‌عنوان معاونش، مسئولیت ارائه خدمات تخصصی به مدرسه عالی ورزش تهران را برعهده گرفتند. هدف این همکاری ارتقای نظام آموزشی ورزش ایران با الگوبرداری از رویکردهای آمریکایی بود. به‌رحال این نوع همکاری‌ها بدون چالش نبود. دولت وقت در تلاش برای مدرن‌سازی نظام ورزشی، با مقاومت‌هایی از داخل مواجه بود که اغلب ناشی از نبود درک صحیح از نقش و اهمیت ورزش در نظام آموزشی و ناهماهنگی بین نهادهای مرتبط بود؛ بنابراین، این مبادلات فرهنگی، ضمن تسهیل دسترسی به دانش و تجربه بین‌المللی، به‌منزله حرکتی نوین در مسیر توسعه ورزش مدرسه‌ای در ایران مطرح شد (ساکما، ۲۲۰/۸۹۰۸).

۴.۳. ورزش عمومی

ورزش عمومی در ایران سابقه‌ای طولانی دارد که به تاریخ فرهنگی و تمدنی این سرزمین بازمی‌گردد. این فعالیت‌ها نه تنها به‌منزله پدیده‌ای جسمانی مطرح بوده‌اند، بلکه در قالب آیین‌ها، مراسم‌ها و روش‌های نظامی-اجتماعی نقش‌های گوناگونی در زندگی مردم داشته‌اند. در دوره‌های قدیم، ورزش‌های سنتی مانند کشتی، چوگان، تیراندازی، شمشیربازی و سوارکاری نه تنها به‌عنوان وسیله‌ای برای تقویت بدن، بلکه به‌عنوان عناصری اخلاقی، نظامی و ملی مورد توجه قرار داشتند. در دوره هخامنشیان، ورزش‌هایی چون تیراندازی و سوارکاری با هدف تقویت توان نظامی و آموزش خویشتن‌داری رواج داشتند. این ورزش‌ها ضمن توسعه مهارت‌های نظامی، به‌عنوان ابزاری برای تربیت شخصیت و اخلاق حاکمیتی نیز عمل می‌کردند (علی‌جانیان، ۱۳۸۸، ص ۸۲). در این دوره، ورزش

به‌منزله فرهنگی عمومی و ملی مطرح بود و در تمام لایه‌های جامعه به‌ویژه در میان نخبگان نظامی و نجیب‌زادگان پذیرفته شده بود. در عصر اسلامی، ورزش در جامعه ایرانی به دو دسته شهرنشینان و بادیه‌نشینان تقسیم می‌شد. ابن‌خلدون در مقدمه خود به این تفاوت اشاره می‌کند و معتقد است که بادیه‌نشینان به دلیل شرایط محیطی و زندگی، بیش‌تر از شهرنشینان به ورزش علاقه و در آن مهارت داشتند. او همچنین ورزش را عاملی مهم در پیشگیری از بیماری‌ها و تقویت بدن معرفی می‌کند (ابن‌خلدون، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۸۲۶).

در دوره صفوی، ورزش‌های سنتی ایرانی دوباره رونق گرفتند. ورزش‌هایی چون چوگان و شمشیربازی در این دوره با حمایت‌های دولتی و فرهنگی دوباره جان گرفتند و در مراسم‌های درباری و مردمی به کار گرفته شدند (شاردن، ۱۳۳۵، ج ۳، ص ۲۵۳). ورزش‌هایی چون کشتی و پای‌کوبی هم در مناطق مختلف ایران رواج داشتند که به‌منزله نمادهایی از هویت فرهنگی و مردانگی محسوب می‌شدند؛ ولی دسترسی به این ورزش‌ها معمولاً به لایه‌های خاصی از جامعه، به‌ویژه طبقه ثروتمندان و اشراف محدود بود. گاسپار دروویل، سیاح فرانسوی، در یادداشت‌های خود به تفاوت دسترسی اجتماعی به ورزش در ایران اشاره می‌کند و معتقد است که فعالیت‌های ورزشی مانند کشتی و پای‌کوبی بیشتر در دسترس افراد ثروتمند است (گاسپار دروویل، نقل از علی‌جانان، ۱۳۸۸، ص ۸۲). این سابقه تاریخی نشان می‌دهد که ورزش در ایران همواره جنبه‌های متعددی داشته‌است:

الف) نظامی و دفاعی: در دوره‌های باستانی و صفوی؛

ب) اجتماعی و فرهنگی: در مراسم و جشن‌ها؛

ج) سلامتی و تناسب اندام: در متون اسلامی و اندیشه‌های فرهنگی.

بنابراین، ورزش عمومی در ایران نه‌تنها به‌معنای حرکات بدنی و فعالیت‌های فیزیکی بوده‌است، بلکه ریشه‌های عمیقی در فرهنگ، تاریخ و اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی این سرزمین داشته‌است. به این موضوع در برنامه‌های توسعه‌ای بعدی، به‌ویژه در دوره پهلوی، به‌صورت سیستماتیک توجه شد و ورزش عمومی به‌عنوان یکی از اهرم‌های اصلی توسعه انسانی و اجتماعی مطرح شد. از دیرباز، ورزش عمومی به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه اجتماعی و سلامت جمعی در نظر گرفته شده‌است. در همین راستا، برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۲-۱۳۵۶ش) به توسعه ورزش عمومی توجه داشت. این برنامه با هدف ارتقای سطح سلامت عمومی جامعه، تقویت بنیه جسمی مردم، و افزایش مشارکت گروه‌های مختلف سنی و اجتماعی در فعالیت‌های بدنی طراحی

شد. هدف کلی این برنامه، ایجاد زیرساخت‌های لازم برای تسهیل دسترسی مردم به امکانات ورزشی و ترویج فرهنگ ورزش در میان تمامی لایه‌های جامعه بود. دولت وقت با اجرای این رویکرد، قصد داشت ورزش را از فعالیتی اختیاری و تخصصی به عادت‌های عمومی و جمعی تبدیل کند و از این طریق سبک زندگی فعال و سالم‌تری را در جامعه ترویج دهد. در این چارچوب، توسعه مجتمع‌های ورزشی در مناطق شهری و روستایی، به‌ویژه در مناطق محروم و کم‌برخوردار، یکی از اقدامات کلیدی بود. با احداث و تجهیز زمین‌های ورزشی محلی، پارک‌های ورزشی و سالن‌های چندمنظوره ورزشی، فرصت‌های لازم برای شرکت مردم در فعالیت‌های بدنی منظم و گروهی فراهم شد. این امر ضمن افزایش سطح تناسب اندام عمومی، به تقویت تعاملات اجتماعی و روحیه جمعی نیز کمک کرد.

علاوه بر گسترش زیرساخت‌ها، اجرای برنامه‌های آموزشی و فرهنگی نیز در این حوزه انجام شد. این برنامه‌ها شامل: دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت ورزشی، و برگزاری سمینارها و کارگاه‌های ترویجی بود که هدف داشتند آگاهی عمومی در زمینه اهمیت ورزش در زندگی روزمره را افزایش دهند و مردم را به مشارکت گسترده‌تر در فعالیت‌های ورزشی تشویق کنند. با این حال، نبود تعادل در توزیع زیرساخت‌ها، کمبود اعتبارات عملیاتی، و ضعف مدیریت اجرایی، مانع از تحقق کامل اهداف این برنامه شد؛ بنابراین، ورزش عمومی در برنامه عمرانی پنجم نه تنها به‌منزله یک راهکار سلامتی مطرح بود، بلکه ابزاری فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نیز محسوب می‌شد که دولت از آن به‌عنوان عامل انسجام ملی و مدرن‌سازی جامعه استفاده می‌کرد. این برنامه ضمن تأکید بر ضرورت سلامت عمومی قصد داشت ورزش را به نوعی سبک زندگی تبدیل کند و از این طریق هویت فرهنگی و ملی جدیدی را در میان مردم تقویت کند.

در حوزه توسعه ورزش عمومی در ایران، طی دوره‌های مختلف سیاسی و اداری برنامه‌های متعددی برای گسترش زیرساخت‌ها و تسهیلات ورزشی طراحی و اجرا شد. یکی از این برنامه‌های قابل توجه، تکمیل و به‌روزرسانی مجتمع‌های ورزشی آریامهر و فرح بود که با هدف آماده‌سازی تأسیسات ورزشی شهر تهران برای میزبانی بازی‌های آسیایی ۱۳۵۳ شمسی / ۱۹۷۴ میلادی انجام شد.

یکی دیگر از مشکلات ساختاری، تمرکز بیش از حد دولت روی احداث استادیوم‌های بزرگ و مجموعه‌های ورزشی کلان بود؛ در حالی که نیازهای ورزشی محلی و روستایی و ایجاد زیرساخت‌های کوچک و منطقه‌ای در اولویت قرار نگرفته بود. این نوع توسعه غیرمتوازن به کاهش بهره‌برداری از این زیرساخت‌ها منجر شد؛ زیرا بسیاری از مردم

به دلیل فاصله زیاد یا نداشتن دسترسی مناسب نتوانستند از این امکانات استفاده کنند. علاوه بر این، نبود توجه کافی به توسعه ورزش در مناطق روستایی و محروم، و کمبود تجهیزات و زیرساخت‌های لازم برای ورزش‌های بنیادین و پایه‌ای، از دیگر موانع جدی در راستای گسترش ورزش در تمام لایه‌های جامعه محسوب می‌شد (ساکما، ۲۲۰/۸۸۱۱). این وضعیت، ضمن ضعف در پوشش عمومی ورزش، نشان‌دهنده نبود برنامه‌های جامع و بلندمدت در توسعه ورزش در سطح ملی بود. این موارد نشان می‌دهند که ورزش عمومی در ایران در دوره پهلوی دوم با وجود تمایل سیاسی به مدرن‌سازی و ملی‌سازی ورزش، با چالش‌های مدیریتی، مالی و زیربنایی روبه‌رو بوده‌است و به بازنگری در الگوی توسعه ورزشی و توجه بیشتر به ورزش عمومی، به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی نیازمند بوده‌است.

در راستای توجه به توسعه ورزش و تربیت‌بدنی، محمدرضا پهلوی به اهمیت ساخت ورزشگاه‌ها، استخرهای شنا و مراکز ورزشی دولتی و خصوصی تأکید داشت. او هم‌چنین بر لزوم افزایش زمین‌های ورزشی در جوار مدارس و کارخانه‌ها و سازمان‌دهی مسابقات ورزشی و شرکت منظم در رویدادهای بین‌المللی تأکید می‌کرد. به اعتقاد او، این اقدامات باید به ایران این امکان را می‌داد که در کنار بهترین ورزشکاران جهان، نقش افتخارآمیزی در رشته‌های بزرگ ورزشی ایفا کند. محمدرضا شاه از بازی‌های آسیایی ۱۹۷۴م/۱۳۵۳ش به‌عنوان نمونه‌ای موفقیت‌آمیز یاد کرد و اشاره کرد که ایران بعد از ژاپن مقام دوم را به‌دست آورد. از نظر محمدرضا پهلوی این موفقیت نشان‌دهنده تلاش‌های انجام‌شده در جهت توسعه ورزش و تربیت‌بدنی در کشور بود و به‌عنوان نقطه عطفی در تاریخ ورزش ایران محسوب می‌شد (پهلوی، ۱۳۷۲، ص ۲۲۰).

شروع و ادامه عملیات ساختمانی دو استادیوم ۲۵ هزار نفری و سی مجموعه ورزشی تمرینی - که شامل پنج مجموعه برای کارگران نیز می‌شد - از برنامه‌های کلیدی برای توسعه تربیت‌بدنی و ورزش در پنجمین برنامه عمرانی در ایران بود. این مجموعه‌ها علاوه بر زمین‌های ورزشی روباز، شامل استخر شنا و سالن‌های تخصصی برای پیست دوومیدانی نیز بودند. علاوه بر این، برنامه‌ها شامل شروع و ادامه عملیات ساختمانی برای ده استخر سرپوشیده و ۵۰ استخر شنا روباز بود. هم‌چنین، آغاز ساخت ۳۴۰ مجتمع ورزشی کوچک در شهرستان‌ها و مراکز بخش‌ها و حمایت از باشگاه‌های خصوصی از طریق اعطای وام نیز از دیگر اولویت‌های مهم در راستای ارتقای ورزش به‌شمار می‌رفت. یکی دیگر از اولویت‌های تعیین‌شده در برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۱۳۵۶ش)، توسعه ورزش در مناطق روستایی از طریق خانه‌های فرهنگ روستایی بود. این خانه‌ها

به‌عنوان نهادهای چندمنظوره محلی عمل می‌کردند و نقش مهمی در ترویج فرهنگ ورزشی، تقویت بنیه جسمی ساکنان، و تسهیل تعاملات اجتماعی و فرهنگی در مناطق محروم ایفا می‌کردند. در چارچوب این برنامه، خانه‌های فرهنگ روستایی علاوه بر انجام فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی، زمینه لازم برای توسعه ورزش عمومی در روستاها را فراهم کردند. این خدمات ضمن افزایش آگاهی‌های فرهنگی و اجتماعی در میان جمعیت روستایی، قصد داشتند ورزش را به‌عنوان فعالیت عمومی و منظمی در زندگی روزمره روستائیان رسوخ دهند (ساکما، ۱۳۵۶/۱۲۲۱۹۶). توسعه ورزش در مناطق روستایی، هدف‌های متعددی را دنبال می‌کرد. اولاً، فعالیت‌های ورزشی در روستاها به بهبود وضعیت سلامت عمومی کمک می‌کرد. ثانیاً، این نوع فعالیت‌ها فضایی برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی که در جوامع روستایی با کمبود فرصت‌های تفریحی و اجتماعی مواجه بودند فراهم می‌کرد.

در چارچوب برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۱۳۵۶ش)، دولت پهلوی دوم ضمن توجه به توسعه زیرساخت‌های فرهنگی در مناطق روستایی، خانه‌های فرهنگ روستایی را ایجاد کرد. این مراکز به‌عنوان نهادهای چندمنظوره‌ای برای ترویج فرهنگ، آموزش عمومی، و همچنین تقویت بنیه ورزشی جوانان روستایی طراحی شدند. در این راستا، ورزش بخش مهمی از برنامه‌های داخلی خانه‌های فرهنگ روستایی را تشکیل می‌داد و کمیته ویژه‌ای برای نظارت بر اجرای فعالیت‌های ورزشی در این مراکز منصوب شده بود. یکی از اهداف اصلی این کمیته، ایجاد میدان‌های ورزشی در سطح خانه‌های فرهنگ روستایی و استفاده از ظرفیت جوانان ورزشکار در مناطق محروم بود؛ به‌گونه‌ای که این خانه‌ها قادر شوند در قالب مسابقات محلی و ملی با یکدیگر رقابت کنند. این امر ضمن تشویق به فعالیت بدنی منظم و سالم قصد داشت روحیه گروهی، تعاملات اجتماعی و هویت ملی در میان جمعیت روستایی را تقویت کند. ورزش در خانه‌های فرهنگ روستایی به‌حدی توسعه یافت که به‌عنوان یکی از عناصر کلیدی در برنامه‌های تبلیغاتی وزارت تعاون و امور روستاها مطرح شد. به‌ویژه زمانی که وزارت تعاون تصمیم گرفت مسابقات «جام گندم طلایی» را برگزار کند، تمامی خانه‌های فرهنگ روستایی تحت پوشش این وزارت‌خانه، برنامه‌های خود را حول این مسابقات تنظیم کردند و تلاش کردند تا شرایط مالی و لجستیکی لازم برای حضور مؤثر جوانان در این رقابت‌ها را فراهم کنند.

جدول ۵ نشان‌دهنده وضعیت وجود یا نبود وسایل ورزشی در خانه‌های فرهنگ روستایی در دوره برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۱۳۵۶ شمسی) است.

ردیف	اسامی رشته‌های ورزشی	تعداد خانه‌های دارای وسایل مورد نیاز	تعداد خانه‌های فاقد وسایل مورد
۱	فوتبال	۱۲	۱
۲	والیبال	۱۲	۱
۳	کشتی	۵	۸
۴	پینگپنگ	۴	۹
۵	دوومیدانی	۴	۹
۶	دوچرخه‌سواری	۲	۱۱
۷	وزنه‌برداری	۲	۱۱
۸	پرورش اندام	۱	۱۲

توزیع ورزشکاران برحسب رشته‌های ورزشی هم نشان می‌دهد که توجه بیشتر روی رشته‌هایی همچون فوتبال و والیبال بود.

ردیف	رشته ورزشی	تعداد	درصد	میلگین
۱	فوتبال	۲۸۸	۵۷/۳	۲۲
۲	والیبال	۱۲۲	۲۴/۳	۹
۳	کشتی	۲۸	۵/۶	۴
۴	پینگپنگ	۴۹	۹/۸	۱
۵	دوومیدانی	۱۱	۲/۲	
۶	دوچرخه‌سواری	۱	۰/۲	
۷	پرورش اندام	۳	۰/۶	
مجموع		۵۰۲	۱۰۰ درصد	

داده‌های فوق نشان می‌دهد که در دوره برنامه عمرانی پنجم، رشته‌های تیمی مانند فوتبال و والیبال بیشترین سهم را در توسعه ورزش عمومی در مناطق روستایی داشته‌اند. این موضوع با سطح بالایی از دسترسی به وسایل ورزشی (۱۲ خانه از ۱۳ خانه وسایل داشت) همراه بود. این نوع ورزش‌ها علاوه بر اینکه نیازمند زیرساخت‌های کمتری بودند، بیشترین جذابیت را در میان جوانان و مردم روستایی داشتند و می‌توانستند به تقویت تعاملات اجتماعی و انسجام محلی کمک کنند. درمقابل، رشته‌های انفرادی و تخصصی

جدول ۵

وضعیت وجود یا نبود وسایل ورزشی در خانه‌های فرهنگ روستایی در دوره برنامه عمرانی پنجم (ساکما، ۱۳۹۳/۱۳۲۱۹۶)

جدول ۶

فراوانی و درصد فراوانی توزیع ورزشکاران برحسب رشته‌های ورزشی

مانند کشتی، دوومیدانی، دوچرخه‌سواری، وزنه‌برداری و پرورش اندام با کمبود قابل توجهی در زیرساخت‌ها و وسایل مواجه بودند. برای نمونه درزمینه پرورش اندام، از میان ۱۳ خانه فرهنگ تنها یک خانه امکانات لازم را داشت و ۱۲ خانه فاقد وسایل بودند.

هم‌چنین، توزیع ورزشکاران نشان می‌دهد که از میان تمامی رشته‌ها فوتبال و والیبال بیشترین مشارکت را داشتند (حدود ۹۱,۶ درصد از کل ورزشکاران). این دو رشته ضمن جذب بیشترین تعداد شرکت‌کننده، در بیشترین تعداد خانه‌های فرهنگی نیز فعالیت داشتند، که نشان‌دهنده هماهنگی بین تقاضای عمومی و اقدامات توسعه‌ای است؛ ولی در رشته‌هایی مثل دوچرخه‌سواری و پرورش اندام، نبود توجه کافی به زیرساخت‌ها و تجهیزات به کاهش چشمگیر مشارکت عمومی منجر شده بود. برای نمونه، فقط یک ورزشکار در رشته دوچرخه‌سواری فعالیت داشت و ۱۱ خانه فرهنگی فاقد وسایل این رشته بودند.

دریاب کمبود وسایل ورزشی، نبود لباس و کفش ورزشی و نداشتن زمین یا زمین غیرقابل استفاده ورزشی بیشترین درصد را به خود اختصاص داده‌اند:

ردیف	شرح کمبودها	تعداد	درصد
۱	لباس و کفش ورزشی	۸	۲۳/۵
۲	تمام وسایل ورزشی	۷	۲۰/۶
۳	نداشتن زمین یا زمین‌های غیرقابل استفاده	۷	۲۰/۶
۴	توپ و تور	۵	۱۴/۷
۵	میزینگپنگ	۲	۵/۹
۶	تشک کشتی	۳	۸/۸
۷	نداشتن تیر دروازه	۲	۵/۹
مجموع	-----	۳۴	۱۰۰ درصد

جدول ۷

فراوانی و درصد فراوانی کمبود وسایل ورزشی

تحلیل این جدول نشان‌دهنده نبود تعادل چشمگیر در دسترسی به وسایل و زیرساخت‌های ورزشی در خانه‌های فرهنگ روستایی است. مهم‌ترین مشکلات عبارت بودند از:

۱. نبود لباس و کفش ورزشی (۲۳,۵٪)

این مورد بالاترین درصد را در بین تمامی کمبودها دارد، که نشان‌دهنده ضعف در تأمین لوازم شخصی ورزشی برای شرکت‌کنندگان است. این موضوع ضمن محدود کردن مشارکت مردم، به کاهش انگیزه فعالیت‌های ورزشی در مناطق روستایی منجر شد. این

مسئله هم‌چنین گواهی بر ضعف مدیریت منابع مصرفی و لوازم جانبی در این برنامه عمرانی است.

۲. نبود تمام وسایل ورزشی (۲۰,۶٪)

این کمبود در ۷ خانه فرهنگی مشاهده شد و نشان‌دهنده عدم تجهیز عمومی این مراکز به حداقل امکانات ورزشی است. در بسیاری از این موارد، فعالیت‌های ورزشی بدون تجهیزات اساسی امکان‌پذیر نبود و این امر موجب کاهش کیفیت و کمیت خدمات ورزشی در این مراکز شد.

۳. نداشتن زمین یا زمین‌های غیرقابل استفاده (۲۰,۶٪)

هم‌چنین، نداشتن دسترسی به زمین‌های مناسب ورزشی یا وجود زمین‌هایی با کیفیت پایین، یکی از عوامل اصلی محدودیت در انجام فعالیت‌های بدنی در مناطق روستایی بود. این وضعیت ضمن محدود کردن فرصت‌های ورزشی، باعث افزایش نابرابری در دسترسی به ورزش عمومی نیز شد.

۴. کمبود توپ و تور (۱۴,۷٪)

این کمبود، اجرای رشته‌های تیمی مانند فوتبال و والیبال را تحت‌تأثیر قرار داد. باتوجه‌به اینکه این رشته‌ها بیشترین میزان مشارکت را در میان جوانان داشتند، نبود توپ و تور، یکی از موانع اصلی در ادامه‌دار کردن فعالیت‌های ورزشی در مناطق محروم محسوب می‌شد.

۵. نبود میز پینگ‌پنگ و تشک کشتی (جمع درصد ۱۴,۷٪)

دسترسی نداشتن به تجهیزات اولیه رشته‌های انفرادی مانند پینگ‌پنگ و کشتی به‌ویژه در مدارس و مراکز ورزشی مناطق محروم مانع از تنوع‌بخشی به برنامه‌های ورزشی و جذب علاقه‌مندان به این رشته‌ها شده بود. تشک کشتی و میز پینگ‌پنگ به‌عنوان زیرساخت‌های ضروری نه‌تنها برای آموزش مقدماتی بلکه برای کشف استعدادها در سطح محلی حیاتی به‌شمار می‌رفتند. ازسوی دیگر کمبود تجهیزات دیگری مانند تیر دروازه فوتبال که برای اجرای یکی از محبوب‌ترین رشته‌های تیمی ضروری است در بسیاری از مناطق روستایی و محروم وجود نداشت.

۵. نتیجه

برنامه پنجم عمرانی پهلوی باوجود برخورداری از منابع مالی هنگفت ناشی از درآمدهای نفتی، در تحقق اهداف خود برای توسعه پایدار و فراگیر ورزش ناکام ماند. اسناد و گزارش‌های برجای مانده از خود سازمان برنامه‌بودجه وقت، به‌روشنی به این شکست

اذعان دارند و مشخص می‌کنند که برنامه‌ریزی‌ها عمدتاً بر پروژه‌های عظیم و نمادین، نظیر آماده‌سازی برای بازی‌های آسیایی ۱۹۷۴ متمرکز بوده‌اند. این رویکرد از بالا به پایین، باعث شد تا سرمایه‌گذاری‌ها به جای توسعه زیرساخت‌های اساسی و ورزش همگانی در سراسر کشور، صرف ساخت‌وسازهای ویترونی شود. در نتیجه، توسعه‌ای نامتوازن و سطحی شکل گرفت که فاقد عمق اجتماعی بود و نتوانست ورزش را به جریانی ریشه‌دار در بدن جامعه تبدیل کند. علاوه بر این ضعف‌های ساختاری در برنامه‌ریزی، و ناکامی برنامه پنجم در معضلی تاریخی یعنی مقاومت فرهنگی ریشه داشت. حکومت پهلوی، ورزش مدرن را به‌عنوان بخشی از پروژه نوسازی آمرانه و ابزاری برای نمایش همگامی با غرب می‌دید. این نگاه ابزاری و سیاسی، ورزش را از بستر فرهنگی و اجتماعی جامعه بیگانه می‌کرد. در جامعه‌ای که به دلیل سیاست‌های فرهنگی تحمیلی دولت، سابقه‌ای طولانی از مقاومت در برابر مدرنیزاسیون دستوری داشت، این برنامه‌ها با نوعی بی‌اعتنایی و مقاومت منفی از سوی بخش‌های سنتی مواجه شد. این شکاف عمیق میان اهداف دولت و ارزش‌های جامعه مانع از آن شد که مردم این برنامه‌ها را از آن خود بدانند و این، بزرگ‌ترین مانع برای همگانی شدن واقعی ورزش و تربیت‌بدنی در آن دوران بود.

منابع

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)

۲۲۰/۱۹۷۳۷	۲۲۰/۸۹۰۸	۲۲۰/۸۸۱۱	۲۲۰/۷۸۰۰
۲۹۷/۴۰۷۶	۲۹۷/۲۹۷۵	۲۹۷/۱۳۹۹	۲۲۰/۲۰۷۴۰
۲۹۷/۸۹۰۸	۲۹۷/۸۷۴۸	۲۹۷/۵۸۱۶	۲۹۷/۴۴۱۷
۲۹۷/۳۲۵۶۶	۲۹۷/۳۰۹۸۹	۲۹۷/۲۵۷۸۸	۲۹۷/۹۲۸۸
		۲۹۳/۱۲۲۱۹۶	۲۹۷/۵۱۶۱۶

آبراهامیان، یرواند. (۱۳۸۴). *ایران بین دو انقلاب*. (احمد گل محمدی، مترجم). تهران: نی.

ابن‌خلدون، عبدالرحمن. (۱۳۷۵). *مقدمه ابن‌خلدون*. (ج ۲). (محمد پروین گنابادی، مترجم). تهران: علمی و فرهنگی.

افخمی، غلام‌رضا (ویراستار). (۱۳۸۲). *جامعه، دولت و جنبش زنان ایران: ۱۳۲۰-۱۳۵۷* (مهناز افخمی، مصاحبه‌شونده). بتسدا (مربلند): بنیاد مطالعات ایران.

پروژه تاریخ شفاهی ایران، دانشگاه هاروارد، جلد شانزدهم: گفت‌وگو با عبدالمجید مجیدی و... (۱۹۸۷).

(حبیب لاجوردی، کوشش گر). کمبریج: دانشگاه هاروارد.

- پهلوی، محمدرضا. (۱۳۷۲). *پاسخ به تاریخ*. (محمدحسین ابوترابیان، مترجم). تهران: مترجم.
- سجادی، نصرالله. (۱۳۷۹). *جنبش صدساله المپیک (۱۸۹۶-۱۹۹۶)*. انتشارات کمیته ملی المپیک ایران.
- سجادی، نصرالله. (۱۳۹۲). *تاریخ تربیت بدنی و ورزش ایران. تهران: پژوهشگاه تربیت بدنی و علوم ورزشی*
- شاردن، ژان. (۱۳۳۵). *سیاحتنامه شاردن*. (ج ۳). (محمد عباسی، مترجم). تهران: امیرکبیر.
- عالی خانی، علی نقی. (۱۳۸۴). *خاطرات دکتر علی نقی عالی خانی*. (حبیب لاجوردی، کوشش گر). تهران: آبی.
- علی جانیان، رضا. (۱۳۸۸). *تاریخ تربیت بدنی ایران، جهان و بازی های المپیک*. اصفهان: پوریای ولی.
- فوزی، یحیی. (۱۳۸۸). *تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران (۱۳۵۷-۱۳۸۰)*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

نشریه

- اطلاعات* (روزنامه)، س ۱۵، ش ۴۵۳۵ (۲۶ اردیبهشت ۱۳۲۰)، ص ۱.
- تاج ورزشی* (هفته نامه)، (۱۳۵۱)، ش ۲، صص ۱۴۲-۱۴۴.

منابع اینترنتی

- «برنامه پنجم عمرانی کشور (تجدید نظر شده) ۱۳۵۲-۱۳۵۶». مصوبات مجلس شورا، دوره ۲۳، ج ۱۶، ص ۷۱۲۴.

https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/97267

English Translation of References

Documents

Sāzmān-e Asnād va Ketābxāne-ye Melli-ye Irān (Sākmā) (National Library and Archives Organization of Iran):

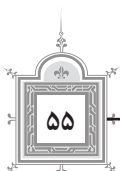
220/19727	220/8908	220/8811	220/7800
297/4076	297/2975	297/1399	220/20740
297/8908	297/8748	297/5816	297/4487
297/32566	297/30989	297/25788	297/9288
297/51616	293/122196		

[In Persian]

Books

- Abrahamian, Ervand. (1384/2005). *“Irān bein-e do enqelāb”* (Iran between two revolutions). Translated by Ahmad Golmohammadi. Tehran: Ney. [In Persian]
- Afkhami, Gholām-Rezā (Ed.). (1382/2003). *“Jāme’eh, dowlāt va jonbeš-e zanān-e Irān: 1320-1357”* (Society, state, and the women’s movement in Iran: 1941-1978). (Mahmaz Afkhami, Interviewee). Betsidā (Maryland): Bonyād-e Motālē’āt-e Irān (Foundation for Iranian Studies). [In Persian]
- Alijanian, Reza. (1388/2009). *“Tārix-e tarbiyat-e badani-e Irān, jahān va bāzi-hā-ye Olampik”* (History of physical education in Iran, the World, and the Olympic Games). Ešfahān: Puriyā-ye Vali. [In Persian]
- Alikhani, Ali Naghi. (1384/2005). *“Xāterāt-e Doktor ‘Ali-Naqi ‘Ālixāni”* (The memoirs of Dr. Ali-Naqi Alikhani). Edited by Habib Lajevardi. Tehran: Ābi. [In Persian]
- Chardin, Jean. (1335/1956). *“Siyāhat-nāme-ye Šārden”* (Voyages en Perse) [Trips in Iran] (vol. 3). Translated by Mohammad Abbasi. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Ebn-e Khaldoun, Abd Al-Rahman. (1375/1996). “Moqaddame-ye Ebn-e Xaldun” (Ebn-e Khaldoun’s introduction) (vol. 2). Translated by Mohammad Parvin Gonabadi. Tehran: ‘Elmi va Farhangi (Elmi Farhangi Publishing Co.). [In Persian]
- Fowzi, Yahya. (1388/2009). *“Taḥavvolāt-e siāsi-ejtemā’ee ba’d az Enqelāb-e Eslāmi dar Irān (1357-1380)”* (Political-social developments after the Islamic Revolution in Iran (1979-2001)). Tehran: Mo’asseseh-ye Tanzīm va Našr-e Āsār-e Emām Kōmeyni (The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini’s Works). [In Persian]
- Pahlavi, Mohammadreza. (1372/1993). *“Pāsox be tārix”* (Answer to history). Translated by Mohammad Hossein Abutorbian. Tehran: Motarjem. [In Persian]
- “Porože-ye tāriḳ-e šafāhi-ye Irān, Dānešgāh-e Hārvard, jeld-e šānzdahom: Goft-o-gu bā ‘Abd-ol-Majid Majidi va...”* (Harvard University Iranian Oral History Project, volume sixteen: Interview with Abdol-Majid Majidi and...). (1987). Edited by Habib Lajevardi. Cambridge: Dānešgāh-e Hārvard (Harvard University). [In Persian]

- Sajjadi, NaŞrollah. (1379/2000). *“Jonbeş-e sad-sāleh-ye Olumpik (1896-1996)”* (The hundred-year Olympic Movement (1896-1996)). Enteşārāt-e Komiteh-ye Melli-ye Olampik-e Irān (National Olympic Committee of the Islamic Republic of Iran). [In Persian]
- Sajjadi, NaŞrollah. (1392/2013). *“Tārix-e tarbiyat-e badani va varzeş-e Irān”* (History of physical education and sport in Iran). Tehran: Pażuheşgāh-e Tarbiyat-e Badani va ‘Olum-e Varzeşi (Sport Sciences Research Institute). [In Persian]

Press

- “Ettelā’āt”* (Newspaper), year 15, issue 4535 (26 Ordibehešt 1320/16 May 1941), -p. 1. [In Persian]
- “Tāj-e Varzeşi”* (Weekly Journal), (1351/1972), issue 2, pp. 142-144. [In Persian]

Internet Resource

- “Barnāmeḥ-ye panjom-e ‘omrāni-ye keşvar (Tajdid-e nazar-şodeh) 1352-1356” (The fifth country development plan (Revised) 1973-1977). MaŞavvabāt-e Majles-e Şurā, term 23, vol. 16, p. 7124. Retrieved from https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/97267. [In Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی